

Príspevok k úvahám o dianí v lexike

Mária Imrichová, Filozofická fakulta PU, imrichma@unipo.sk

Kľúčové slová: cudzie slová, internacionalizmy, jazyková globalizácia, mediálna komunikácia, floskuly

Key words: language globalization, foreign words, internationalism, idiosyncratic empty words, media communication

Výskumy vývinu a histórie jazyka/jazykov už dávno potvrdili fakt, že spoločenský pohyb (politické, sociálne, kultúrne stavy a zmeny) sa významne reflektuje v jazyku a reči. Jednoduchý a rozsiahly pohyb obyvateľstva (vnútri spoločnosti i medzi štátmi) a intenzívnejšie kontakty medzi jednotlivcami a rozličnými kultúrami či hodnotami sú základom vyrovnávania doterajších rozdielov v jazyku/medzi jazykmi a jazykovej homogenizácie (Daneš, 1997). Ak chceme charakterizovať súčasný stav jazyka, musíme ho porovnávať a konfrontovať so stavom predchádzajúcim, pričom ako najzreteľnejší medzník sa ponúka historické novembrové obdobie. Nebývalý pohyb v jazyku súvisí s reakciou spoločnosti na slobodný výber v najširšom zmysle (napr. na výber školy, cudzieho jazyka, výber z množstva médií, politických názorov a strán atď.) a na pochopenie a chápanie slobody prejavu. Sloboda prejavu a nezávislosť médií od štátu (a niekedy aj od politických strán) umožnila pluralitu názorov a rôznorodosť obsahov. Každý má zrazu pocit, že o všetkom vie, k všetkému sa vyjadrujeme, nárokuje si súdiť konania ľudí, ktorých poznáme len z médií atď. Svet sa stáva globálnym mestom, štát globálnou dedinou. Mediá v najširšom zmysle sú poštárom, ktorý prináša fakty a informácie, ale aj manipulatívne a neoverené klebety. Slovenčina je moderný jazyk zdravo reagujúci na vplyvy iných jazykov, ale aj na vplyv zvnútra spoločnosti a jej nositeľov/používateľov. Často počuť vyhlásenia o tom, že nepotrebuje ochranu, že prekonal mnohé neprajné historické úskalí a „nájazdy“ cudzích jazykov a nestratil v priebehu stáročí svojbytnosť. Je to pravda. Ibaže v tých kolonizačných a „neštátotvorných“ obdobiach neexistovala taká brutálna mediálna, internetová, informačná sila. Ak by bola bývala, možno by bola slovenčina v súčasnosti mŕtvym jazykom. Silu procesu medializácie a internetizácie si uvedomujú početne silnejší nositelia jazykov a zákonmi si svoj jazyk chránia. Mediálne prostredie, v ňom publicistika a žurnalistika, ale aj ďalšie formy elektronickej a zatiaľ stále aj tlačenej („papierovej“) komunikácie sa obohatili a stále obohacujú o nové prvky a mení sa ich jazyk. Možno vari konštatovať, že v súčasnosti sa v médiách jazyk „vyvíja“ a že mediá odrážajú nielen základné spoločenské problémy a hodnoty, ale aj jazykový stav/jazykovú podobu súčasného spoločenstva. Omnoho dôležitejší je však opačný smer: mediá výrazným spôsobom ovplyvňujú jazyk spoločenstva. Sú zdrojom i prostriedkom jazykových pohybov, a to v oblasti všetkých jazykových rovín.

V slovnej zásobe slovenčiny sa vyčleňujú vrstvy slov so spoločnými charakteristickými znakmi, funkciami a komunikačným priestorom, pre ktorý sú príznačné, resp. komunikačným priestorom, v ktorom pôsobia príznakovo. V mediálnom priestore sa vzhľadom na šírku tém a žánrov využívajú slová z viacerých lexikálnych vrstiev. Vďaka globalizačným tendenciám vo svete sa internacionalizujú aj naše mediá. V oblasti žurnalistiky majú redaktori k dispozícii naše a svetové masmediálne agentúry, ktoré spracúvajú informácie a navzájom si ich poskytujú. Obsah týchto informácií sa neraz podopiera odkazmi na autority z rozličných oblastí spoločnosti a ich (často konkrétne, citované či parafrázované) výpovede a argumenty. Tak sa dostávajú do verejnej komunikácie a k bežnému používateľovi jazyka

odborné, cudzie¹ a internacionálne lexikálne formy, napr. **konsolidácia zdrojov**, **asociačný proces**, **štátne portfólio**, **reštrikčné opatrenia**, **korekčný mechanizmus**, **diferencované DPH**, **progresívna daň**, **korelačný mechanizmus**, **vo vašich intenciách**, **je to precedens**, **zavedenie inštitútu medzitrhu práce**, **debetné a kreditné položky**, **politický konsenzus**, **pri kauze je kontext dôležitý**, **bol primárne zvolený za poslanca**, **pertraktovaná pseudokauza**, **ide o tzv. one off výdavok**, **aby čísla boli verifikovateľné**, **sankčné mechanizmy**, **deficitnosť poisťovne**, **štrukturálne fondy**, **príčina intoxikácie osôb**, **refinančný systém**, **aby zdanenie bánk bolo implementované**, **fiskálny deficit**, **bol menej prorastovo nastavený**, **aproximácia práva**, **Európska komisia stále vedie voči Slovensku takzvaný infringement**, **internetové stránky prešli kompletným liftingom**, **projekty majú pôsobiť synergizujúco**, **oprávnené nadobudli legitímne očakávanie** atď. Sú to slovné vrstvy s vymedzenou a obmedzenou oblasťou komunikačného uplatnenia, z ktorých sa, najmä niektoré termíny, časom (z jazykového hľadiska oprávnené) determinologizujú a používajú sa vo viacerých komunikačných sférach. Aj tu však platí, že nie vo všetkých a nemusia byť všeobecne zrozumiteľné; ich význam väčšina verejnosti nemôže poznať. V informáciách strohého a hutného charakteru často nepomôže ani kontext, ktorý by mohol poukázať na (objasniť) ich význam. Niekedy sa zdá, že naše médiá zabúdajú na adresáta. Najmä spravodajská, ale aj publicistická oblasť nie je ospravedliteľná tým, že tá ktorá informácia je určená vybranému okruhu obyvateľstva. Ak sa použije termín z ekonómie, techniky, sociológie, práva alebo politológie, je povinnosťou redaktora či moderátora vysvetliť jeho obsah (ak nie synonymom, aspoň opisne), a to aj vtedy, ak ich v prejave použije oslovený či diskutujúci účastník dialógu. Názory, že danú diskusiu/reláciu/internetovú stránku sledujú najmä tí, ktorí o danú problematiku majú záujem, podľa nášho názoru neobstojí. Dôvodom nadužívania odborných a cudzích „učených“ slov internacionálneho charakteru² môže byť jednak časový tlak na tvorcov/spracovateľov informácie a rýchlosť, akou médiá pracujú, jednak už spomínaný nedostatok zreteľa na adresáta, ale aj tzv. pseudokult odbornosti (Bartošek, 1997), sebareprezentácia hovoriaceho (publicistu, redaktora, politika), ktorý nemá príslušné odborné vzdelanie a nepracuje v oblasti, o ktorej hovorí, a zvládnutím odbornej lexiky sa snaží pôsobiť ako odborník na danú problematiku (z niektorých sa časom stávajú odborníci na všetko), pričom sa stáva, že sami chápu význam nepresne. Tak sa potom dozvieme, že *u šiestich pacientov bola liečba efektívna*, že *niekoho možno napadnúť najprv slovne, a potom aj verbálne*, že *existuje súkromný privátny sektor*, že *prebiehajú negociačné rokovania*, že *súčasný prezident je najmenej transparentný kandidát*, prípadne že *skoro celé 20. storočie boli topánky Converse jedinou legitímnou obuvou na ihriskách*, alebo že *sa uvažovalo, či je táto porucha legitímnou diagnózou alebo iba prechodnou*.

Cudzí slová internacionálneho charakteru stierajú hranice medzi jazykmi a uľahčujú a umožňujú medzijazykovú komunikáciu. Ich zdrojom alebo sprostredkovateľom boli a sú prestížne a dorozumievacie jazyky (Encyklopedický slovník češtiny, 2002). Aj v tomto prípade ide vlastne o vplyv angličtiny, v ktorej je väčšina „učených“ slov založená na latinsko-gréckych základoch, preto majú skôr internacionálny charakter³. Vo verejnej komunikácii v rámci jedného jazykového spoločenstva by sa však nemali nadužívať, resp. by sa mali používať uvážene a s mierou, alebo nepoužívať vôbec. Väčšina národa im nerozumie, a najmä v prípade, keď sú súčasťou jadra výpovede, stáva sa obsah nejasný, je vyslovený zbytočne a zneisťuje jazykové (seba)vedomie poslucháča. Napríklad v diskusii o kritickom finančnom stave niektorých krajín EÚ hosť relácie okrem iného uviedol, že *„jednotlivé krajiny zrazu vyskočia a multiplikuje sa efekt tých jednotlivých krajín.“* Moderátor na túto informáciu nadviazal otázkou, či *„je táto multiplikácia zákonitá a čo ju najviac ovplyvňuje“*. Je to príklad toho, ako sa z prostredia jazykovej komunikácie na európskej úrovni „vnucujú“ slová, ktoré zo širšieho jazykového hľadiska môžu v medzijazykovej komunikácii napomáhať dorozumievaniu, ale v komunikácii vnútri jedného jazyka ho komplikujú. Dovolím si

konštatovať, že drvivá väčšina poslucháčov nepozná význam slov **multiplikácia**, **multiplikovať** či **multiplikačný**. Je pravda, že pri úvahe o možnom význame slov sa pomocou analógie dá význam objasniť, ale takýto zložitý myšlienkový proces by zabránil na istý čas vnímať obsah pokračujúcej diskusie. Slovo **multiplikácia** je nepravé kompozitum s prefixoidom *multi-* a je latinského pôvodu (*multiplicāre* -- rozmnožovať, zväčšovať; vzrastať) a znamená 1. mat. násobenie 2. kniž. a odb. rozmnožovanie, rozhojňovanie (SCS, 2005). Rovnaký latinský základ *plicāre* je v slovách *duplikácia*, *reduplikácia*, *komplikácia*, *aplikácia*, *triplikácia*, *implikácia*, *replikácia*, pričom sa v procese adaptácie v niektorých prípadoch význam od pôvodného latinského významu posunul, ale v zásade majú spoločný modifikovaný význam rozširovania, narastania, zloženia, pripájania.

Základom latinských slov *multiplicāre*, *complicāre*, *applicāre*, *explikāre*, *replicāre*, *duplicāre*, *reduplicāre*, *implicāre* je slovo *plicāre* s významom zviňať, zvinúť, zvinúť (opačný význam má slovo *explicāre* -- rozvijať, rozkladať). Latinské predpony základný význam modifikujú.

Dôvody, prečo obaja diskutéri použili slovo, o ktorom museli vedieť, že je pre väčšinu poslucháčov nejasný, môže byť viacero. Čo sa týka host'a relácie (člen Európskej komisie), ide o jeho bežnú „pracovnú reč“, možno aj sebareprezentáciu. Čo sa týka moderátora, môže ísť o nepoznanie slova alebo vytváranie tzv. kultu odbornosti. Vyvrátil by to sformulovaním svojej otázky tak, že by nahradil cudzie slovo zreteľným a jednoduchým variantom *rozširovanie*, príp. *zvyšovanie*, *zväčšovanie*. Slovo **multiplikácia** sa využíva v rozličných súvislostiach a okrem základného významu znásobovanie, rozmnožovanie (napr. **multiplikácia** vlasov, **multiplikácia** vkladov vytvára v bankách peňažné zásoby, **multiplikačný** efekt) sa stále viac využíva vo význame rozširovanie (napr. **multiplikácia** predsudkov, **multiplikačný** efekt cestovného ruchu (!); v prvej fáze projektu bolo vybratých osem modelových škôl, ktorých úlohou bolo po vyškolení **multiplikovať** program v ďalších dvoch školách; výsledkom je **multiplikácia** skúseností v pedagogickej, odbornej, riadiacej práci, prípadne vysvetlenie, že **multiplikácia** je plánovaný proces presvedčania cieľových užívateľov, aby prispôbovali a/alebo využívali výsledky programov a iniciatív atď.

Podobných príkladov je veľa. Ani z výpovede „Áno, v minulosti bolo Estónsko **performerom** pobaltských krajín. sa adresáti veľa nedozvedeli. V tomto prípade nám nepomôže ani Slovník cudzích slov (2005), podľa ktorého je **performer** ten, kto vytvára umelecké performancie a spravidla v nich aj účinkuje. V latinčine *formātiōnis* znamená utváranie, formovanie, zušľacht'ovanie, *formātor* je upravovateľ, vzdelávateľ a tvorca. V angličtine má slovo **performer** viacero významov: účinkujúci, interpret, umelec; výkonný. Význam zástupca, reprezentant, činiteľ, predstaviteľ, o ktorý zrejme autorovi výpovede išlo, má slovo *performers*. Čo by „pokazil“, ak by svoju výpoveď býval sformuloval takto: *Áno, v minulosti bolo Estónsko (najvýraznejším) reprezentantom pobaltských krajín.*

Značne obľúbené a nadmieru frekventované je v poslednom období mediálne šírené slovo **transparentný**, **transparentnosť** (podobne ako *legitímny*, *legitímnosť*) namiesto priehľadný, zreteľný, priesvitný, ľahko pochopiteľný, napr. *tendre musia byť transparentné; transparentný dotazník pre kandidátov na post poslanca; náš program je legitímny a transparentný; outdoorová kampaň pre mesto Martin, ktoré v spolupráci s Transparency International Slovakia ako prvé na Slovensku spustilo projekt Transparentné mesto; Najmenej transparentným kandidátom sa stal úradujúci prezident Ivan Gašparovič. Uviedla to dnes Aliancia Fair-play po aktualizácii ratingu otvorenosti.* Slovo **transparentný** je anglicizmom, ale pochádza z latinčiny (*trānsparēns* – priesvitný). Toto slovo nie je v slovenčine nové, nájdeme ho napr. v Slovníku slovenského jazyka (1964) s významom *priesvitný, priezračný, priehľadný: t. lak; plastická t-á látka*, rovnako ako slovo v prednovembrovom období oveľa frekventovanejšie, a to slovo **transparent**, s významami 1.

pruh látky al. papiera s nápisom, s heslom (vyvesený na budovách, pri vchodoch, v miestnostiach al. nesený v manifestačných sprievodoch); 2. priesvitný obraz al. nápis, svetelná reklama; 3. text. druh látky podobnej zamatu. V súčasnom Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa výklad slova obmedzil na dva významy, význam svetelnej reklamy sa neuvádza. Slovo **transparentný** nie je podľa nášho názoru nekomplikované. Z našich zistení vyplýva, že jeho motivácia sa hľadá v súvislosti s transparentom, teda niečím, čo je verejne vystavené, uverejnené na nejakej ploche; spojenie *transparentná politika* sa chápe aj ako proces vyvesovania transparentov s nejakými hlavnými smermi či cieľmi danej politiky (strany). Dokonca aj ženská časť populácie, ktorá by cez kozmetické prípravky (**transparentný** *make-up, lak, púder, krém...*) mohla dešifrovať význam slova aj v iných kontextoch, túto súvislosť nie vždy vidí. Mnohé majú problém aj so samotnými vyššie uvedenými spojeniami z oblasti kozmetiky. Zaznamenali sme aj názor, že *transparentný krém* je krycí krém, teda presný opak toho, čo znamená. Je teda oprávnená otázka, prečo jednoznačné slovo *priehľadný, priesvitný, zreteľný, ľahko pochopiteľný* nahrádzame slovom, ktoré komplikuje a zneisťuje adresátov. Paradoxne už samotné tvrdenie o tom, aká je *politika transparentná*, ako *sa pri vypisovaní tendrov bude postupovať transparentne*, sľubujú sa *transparentné úrady*, dokonca *transparentný daňový systém* (kto si niekedy sám spracúval dane, vie, aké sú už len dokumenty netransparentné...) vyvoláva skôr dojem, že sa za ním schováva „pánske huncútstvo“, niečo schované za *transparent*, prekryté *transparentnosťou*, pričom o konkrétnostiach sa napriek deklaráciám nikdy nikto nič nedozvie.

Preberanie slov je jedným z užitočných jazykových procesov dynamizujúcim dorozumievanie v rámci samotného jazyka i medzijazykovú komunikáciu. Má však spoločensky citlivé hranice, prekračovanie ktorých sa vo vedomí používateľov jazyka reflektuje ako neprijateľné. Používanie cudzích foriem totiž často nezohľadňuje potreby adresáta prejavu, ale osobné potreby a osobnostné prejavy tvorcu prejavu, ktoré nie sú vo verejných prejavoch prijateľné, najmä ak sa nimi kamuflujú (vedomostné) nedostatky hovoriaceho alebo slúžia na jeho sebaaprezentáciu.

Poznámky:

¹ Pod cudzími slovami máme na mysli slová cudzieho pôvodu, a to aj tie, ktoré už dávnejšie zdomácnili (teda nielen anglicizmy a amerikanizmy).

² Často sú to slová, ktoré k nám prenikajú z angličtiny, no väčšina z nich má latinsko-grécky základ, takže sa javia skôr ako internacionalizmy.

³ Napríklad *implementačný, konsolidačný, konzistentný, alokačný, alokovaný, transparentný, kohézny, subsidiárny, eliminačný, recesný, ambiciózne, deficitný, neštandardný, asociačný, legitímny, alternatívny, reštrikčný, korekčný, progresívny, diferencovaný, investičný, atraktívny, dividendový, kapitálový, akceleračný, kauzálny, seriózne, precedenčný, tendrový, finalitný, kontextový, konsenzuálny, identický, prezumpčný, debetný, kreditný, exekutívny, kuloárny, primárny, pertraktovaný, enormný, audítorský, monitorovací, multiplikačný, sankcionovaný, verifikovateľný, kontraproduktívny, štrukturálny, dotačný, intoxikačný, progresívny, sankčný, marketingový, revitalizačný, likvidný, strategický, privátny, paralelný, refinančný, markantný, fiškálny, benefičný, kartelový, efektívny, reštitučný, technokratický, pragmatický, prognózovaný, synergický, redistribuovaný, potenciálny, infringementový, developerský, holdingový, negociačný, konsenzuálny atď.*

Literatúra

- BARTOŠEK, J.: Jazyk žurnalistiky. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Red. F. daneš a kol. Praha: Academia 1997, s. 42 – 67.
- ČERMÁK, F.: Jazyk a jazykověda. Praha: Nakladatelství Karolinum 2009.
- Čo je to šírenie a využívanie výsledkov? [on-line] In: SAAIC. Program celoživotného vzdelávania. [cit. 2. 11. 2010] Dostupné na internete: http://web.saaic.sk/llp/sk/_main_prirucka.cfm?obsah=prirucka/11_sirenivysledkov-02.htm
- DANEŠ, F.: Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Red. F. daneš a kol. Praha: Academia 1997, s. 12 – 24.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed.P. Karlík,M. Nekuda, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- JUST, V.: Slovník floskulí. Praha: Academia 2003.
- Krátký slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda 2003.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M.: Základy slovenskej lexikológie. Prešov: FHPV Prešovskej univerzity v Prešove 2006.
- Slovník cudzích slov. Akademický. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie. Ed. Ľ. Balážová, J. Bosák. Bratislava: SPN 2005.
- Slovník slovenského jazyka. I – VI. Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Stredná a východná Európa: Pred kolapsom? [on-line] In: Analýzy a trendy. 3.3.2009 [cit. 15. 5. 2010] Dostupné na internete: http://www.ta3.com/sk/relacie/6_analyzy-a-trendy/6434_stredna-a-vychodna-europa-pred-kolapsom
- ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: Latinsko-slovenský, slovensko-latinský slovník Bratislava: SPN 2003.

Contribution to the study of current lexis

Abstract

Cultural, social and political changes are to a considerable extent reflected in the present-day media (print and electronic media): the freedom of speech and media independence make the presentation of plurality opinions possible. Their content and form are dialectically related – the form being marked by lexically and stylistically idiosyncratic empty words or phrases is thus on a par with the impotent content. The usage of terminology and words of foreign origin obscuring the essence of the utterance makes the addressee insecure and causes the utterance to be incomprehensible. The article deals with some cases of language doublespeak.